

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE KRİZİN EKONOMİK ANALİZİ

İzzettin Önder*

“Kriz” sözcüğü, biri ekonomik çalkantı veya çöküş anlamına, diğeri ise bazı ekonomik ajanlar açısından yeni olanaklar anlamına gelmek üzere ikili bir anlam ifade eder. Gelişmiş ekonomilerde krizin temel nedeni kar hadlerinin düşme eğilimidir. Bu tür krizlerin üstesinden gelebilmek için sermaye çevrelerince çeşitli araçlar ve politikalar geliştirilmiştir. Bunların arasında, bir firmanın diğeri bir firma tarafından satın alınması ve/veya iki firmanın birleşmesi sayılabilir. Küreselleşme ve özelleştirme politikaları da dünya sermaye çevrelerinin giderek derinleşen krizini aşmak için baş vurduğu politikalar arasındadır. Türk ekonomisindeki kriz ise, sermayenin verimsizliği ve bunun neden olduğu kamu kesimi borçlanma gereksinimi ve dış ve iç borç olarak, kamu borç stoğudur.

Giriş ve Genel Yapılar

“Kriz” sözcüğü, etimolojik olarak,

iki farklı, fakat birbirini tamamlayıcı anlam ifade eder (Eco, 2001: 10-11). Bunlardan birincisinde kriz sözcüğü, genellikle denetlenemeyen bazı dış faktörlerin etkisi ile ortaya çıkan ve sisteme zarar veren olumsuz gelişmeler anlamına gelir. Kriz sözcüğü, ikinci anlamı ile de, ortaya çıkan yeni gelişmelerle bazı çevreler için oluşturduğu yeni olanakları ifade eder. Yakından incelendiğinde, birbirini tamamladığı anlaşılan kriz sözcüğünün etrafında beliren ve bu sözcüğün tamamlayıcı parçasını oluşturan diğeri bir ifade de “kriz yönetimi”dir. Kriz yönetimi de, kriz sözcüğünün farklı anlamlarına paralel olarak, iki ayrı davranış kalıbının kavramsallaştırılması biçiminde karşımıza çıkar. Kriz sözcüğünün birinci anlamına koşut olarak anlaşılan kriz yönetimi kavramı, oluşan krizden en az zararla kurtulmayı sağlayacak davranış biçimini tanımlar. Böyle bir anlam yüklemi ile kriz yönetimi, krizden sonra planlanan ve uygulanan, diğeri bir ifade ile ex-post davra-

* Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Öğretim Üyesi.

nış biçiminin kavramsallaştırılmasını ifade eder. Buna karşın, kriz sözcüğünün ikinci anlamına denk düşen yönü ile ele alınış biçiminde kriz yönetimi ifadesi, ex-ante davranış yöntemi ve kalıbının kavramsallaştırılmış görüntüsü ile karşımıza çıkar. Bu bağlamda ekonomik ajanlar, kriz çıktıktan sonra bundan en az zararla kurtulma yönlerini araştırmak durumunda olmayıp, belirli bir yarar elde edebilmek için krizi yaratan esas dokular konumundadır. Örneğin, sermaye piyasalarında spekülasyon yapanlar yaparak kazanç sağlayan finans ajanlarının davranış biçimi, kriz yönetimi kavramının ikinci anlamı çerçevesinde yorumlanır.

Yukarıda yapılan tanımlamalar çerçevesinde, kriz olgusunun ekonomik sistemin işleyiş dinamikleri ile ilgili olduğu ve söz konusu dinamiklerin işleyişinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Sistemin işleyiş dinamikleri, organik ve sistemik olarak kriz yaratabileceği gibi, kriz yaratarak çıkar sağlamak isteyenlere de elverişli bir zemin hazırlama yönünde önemli bir işlev görmektedir. 1929 krizinde olduğu gibi, henüz sistemik güçlerin hakim konuma geçmediği durumda, sistemden kaynaklanan otomatik kriz dinamiklerinin oluşturduğu krizlerde hakim bir güç belirtisi ve ilişkisi olmadığından, burada kriz yönetimi ifadesi ex-post anlamı ile kullanılabilir. Oysa, Güneydoğu Asya ve Rusya krizlerinde olduğu gibi, sistem dinamiklerinden yararlanan hakim dokuların kriz yarattıkları ve bundan çıkar sağladıkları görülmek-

tedir. Bu nedenle, son dönem krizlerinde kriz yönetimi kavramını daha çok ex-ante anlamı bağlamında kullanılmak gerekmektedir. Zira, son zamanlarda, kapitalizmin hakim dokuları hem sistemin işleyiş dinamiklerinden yararlanarak krizler çıkartıp, güçlerine güç katmakta, hem de sistemin işleyişini tıkayarak krize açık zemin yaratmaktalar. Görüldüğü gibi, kapitalist sistemlerde krizler, her hal ve durumda, iç dinamiklerden kaynaklanmakta ve sistemik nedenlere bağlı olarak, sistemin işleyişinden kaynaklanmaktadır. Başka bir ifade ile, kapitalist sistemlerde krizler egzojen değil, endojen faktörlere ve, günümüze doğru geldikçe de, güç ilişkilerine bağlı olarak ortaya çıkmakta ve gelişmektedir. Hal böyle olunca, kriz yönetimi ve çözümü de, sistem dinamiklerinin ve hakim dokuların bizzat kendi çıkarları doğrultusunda belirlenmektedir.

Kapitalizmin ilk dönemlerinden küreselleşmenin etkili olduğu günümüz koşullarına dek hakimiyetini sürdürmüş olan ulus devletler döneminde ve finansal liberalizasyonun henüz geçerli olmadığı koşullarda, ülkeler arasında oluşmuş olan ayrı para sistemi ve iç mali ve finansal denetim mekanizmaları nedeniyle, krizler lokalize edilebiliyor, bugünkü koşullara göre daha kolay ve etkili biçimde denetlenebiliyordu. Bu dönemlerde oluşan yerel krizler ancak dış ticaret yolları ile çevreye yayılabiliyordu. 1929 krizinin Amerika Birleşik Devletleri'nde çıkmış olmasına rağmen, tüm dünyaya yayılma-

sı, ABD'nin dünya ekonomisinde işgal ettiği büyük ve önemli rolden kaynaklanmaktadır. ABD ekonomisinin bu denli büyük olmasına rağmen, Sovyetler'in bu krizden etkilenmemesi, bu devletin kriz ortamından soyutlanmış olmasının bir sonucudur.

Finansal liberalizasyonun en üst düzeyine ulaşmış olduğu günümüz koşullarında ise, hem krizlerin niteliği değişmiş, hem de çevreye yayılma hızları ve etkileri güçlenmiş bulunmaktadır. Ekonomide küreselleşme eğilimlerine koşut olarak, krizler de küresel olma niteliği kazanmış bulunmaktadır. Bir yerde oluşan krizden çevrenin etkilenmesi kaçınılmaz olduğundan dolayı, ekonomik ve finansal denetimlerde merkezi kolektif yönetimlerin geliştirilmesi yoluna gidilmektedir. Önceleri G-7'ler olarak oluşturulmuş olan kalkınmış ekonomiler topluluğuna Rusya'nın da ilavesi ile G-8'lerin oluşturulmasından sonra, Türkiye'nin de dahil olduğu birçok gelişmekte olan ülkenin de alındığı G-20'leri oluşturulma mantığında, özellikle gelişmekte olan ekonomilerde oldukça sık rastlanan ekonomik ve finansal krizlerin denetiminin sadece bu ülkelere bırakılmadan, daha merkezi ve kolektif denetime tabi tutulması mantığı yatmaktadır.

Uluslararası finansal serbestleştirme yaygınlaştığı günümüz koşullarında yaşanan krizleri de yapısal-kronik ve finansal-konjonktürel olmak üzere iki kategoride ele alabiliriz. Yapısal-kronik krizler, tüm kapi-

talist çevreyi etkisi altına alan ve giderek derinleşirken, tüm dünyayı, savaşlar da dahil olarak, ciddi trajedilerle başbaşa bırakmaya aday gözüken uzun erimli dalgalanmalardır. Kondratieff dalgaları (Mandel, 1988: 96) olarak da bilinen uzun erimli kapitalist kriz dalgaları, tüm kapitalist dünyayı etkisi altına almakta ve derinden etkilemektedir. Buna karşın, daha çok sınırsız finansal liberalizasyona açılan gelişmekte olan ekonomilerde etkili olan ve önceleri kısa dönemli dalgalanmalar biçiminde karşımıza çıkan konjonktürel krizler ise, kronik cari açık veren ekonomilerde görülür. Latin Amerika ekonomileri gibi gelişmekte olan ekonomilerde ve Türkiye'de sıkça gördüğümüz finansal krizlerin bir özelliği de, bu krizlerin aldatici, çözüm yöntemlerinin söz konusu ekonomilerin yapısal sorunlarına geçici çözüm gibi algılanması (ya da algılatılması) ve bu yolla çevresel konumlu ekonomilerden merkez ekonomilere ciddi kaynak aktarımı sağlanıyor olmasıdır. Başka bir ifade ile, kapitalizmin ilk dönemlerinde yaşanmış olan ve silahlı kuvvetlerin desteğinde gerçekleştirilmiş fiili işgal emperyalizmi, günümüzde yerini, finansal serbestleştirme yöntemi içinde finansal işlemler kanalı ile ekonomik emperyalizme bırakmış bulunmaktadır.

Günümüzün finansal serbestleştirme koşulu altında, hakim ekonomilerin görece zayıf ekonomilerde kriz yaratma gücü oluşmuş ve güçlenmiş bulunmaktadır. Görece zayıf ekonomilerde oluşmuş mali piyasa-

lar çok sığ olduğundan ve bu ekonomilerde kronik cari açık yaşandığından dolayı, az miktarda finansal araçlarla çok ciddi finansal dalgalanma gerçekleştirilebilmektedir. Kriz yaratılmak istenen güçsüz ekonomiye bir miktar döviz sokulunca mali piyasalarda değerler yükselme eğilimine girmekte ve böylece yaratılan olumlu havanın cazibesine kapılan toplum, sürü psikolojisi ile piyasayı daha da yükseltici davranışa girmektedir. Piyasanın en yüksek olduğu noktada, oyunu tetikleyen ajan piyasadan çekilince, beklentiler ters dönmeye başlar. Yine bu kez de sürü psikolojisi ile davranan geniş kitle mali piyasadan çekilmeye yönelince, mali piyasalar tam anlamı ile oyuncu ajanın istediği kıvama gelmiş olur. Bu süreçte, tetikleyici ajan finansal araçlar üzerinden sermaye değer artışı biçiminde kazanç sağlamış olacağı gibi, hisse değerlerinin en düşük olduğu noktada uygun gördüğü hisselerle de girerek, ekonominin reel kesiminde de söz sahibi olabilir. Böylesi tipik bir ex-ante kriz yönetim süreci sonucunda çevresel konumlu ekonomi, merkezin yönetimi altında merkeze kaynak aktarmış ve yoksullaştırılmış olur.

Finansal serbestleştirilmenin bu denli yaygınlaştırılması sonucunda, ekonomiler arasındaki rekabet ve paylaşım mücadelesinin savaş alanları finansal piyasalara kaymaktadır. Göreli güç ilişkisine bağlı olarak, çökertilmek ya da bazı varlıklarına el koyulmak istenen ekonominin finansal piyasasındaki *manipülasyonlar*

yolu ile hedeflenen amaca ulaşılmaktadır. Böylesi savaş alanları sadece gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler arasındaki mücadelenin değil, aynı zamanda gelişmiş ekonomiler arasındaki mücadelenin de çatışma alanını oluşturmaktadır. Böylesi planlamalarda, saldırılacak ülkenin periferi hedef alınıyor olabilir. Buna örnek olarak, Japonya hedefli, onun periferi olan Güneydoğu Asya saldırısı gösterilebilir.

Gelişmiş Ekonomilerde Kriz ve Çevreye Yayılması

Gelişmiş ekonomilerde başlayan ve giderek derinleşen ekonomik kriz, uzun erimli ve sistemik yapıdır. Başka bir ifade ile, gelişmiş ekonomilerde başlayarak, tüm dünyayı etkisi altına alan, kronik olarak giderek derinleşirken, konjonktürel olarak inişli çıkışlı yalpalanmalar gösteren ve konjonktürel yalpalanmaların çoğu durumda kronik derinleşmeyi perdelediği kriz, reel sektörün işleyişinden kaynaklanan yapısal niteliklidir. Sermayenin teknoloji bileşimine ve çevresel koşullara bağlı olarak gelişen yapısal krizin temelinde kapitalist üretim amacı ve mantığı yatmaktadır. Bilindiği gibi, kapitalist üretim planlamasının hedefi katma değer yaratmaktır. Katma değer üretimi bir yandan yatırıma, diğer yandan da tüketime bağlıdır. Yatırım talebi, tüketimden kaynaklanan "türev talep"tir. Başka bir ifade ile, yatırımların artabilmesi için, tüketimin devamlı artması ve piyasaların genişleme eğiliminde olması gerekir.

Yatırım yaparak artık değer oluşturma önünde iki ciddi engel bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, yatırım maliyetlerinin düzeyi, ikincisi ise, satışlardan elde edilen gelirin düzeyidir. Yatırımların devamlı yükselişi hem üretim faktörleri piyasasında hem de tüketim piyasasında yatırımcıları birbiri ile rekabete sokarak, yaratılacak katma değer ve artık değer küçülmesine neden olur. Yatırımların devamlı yükselişi doğal kaynakları ve enerji kaynaklarını aşırı zorladığından, girdi maliyetlerinin yükselmesine neden olmaktadır. Tüklenen doğal kaynakların yerine yapay ikamelerini koymak da, araştırma maliyetlerinden dolayı çoğu halde yüksek maliyetlere neden olmaktadır. Katma değere dahil olduğu halde, kapitalist ideoloji bağlamında bir girdi maliyeti olarak görülen ve kabul edilen emek fiyatı da, bir yandan 1917 Devrimi'nin Batı'daki etkileri, diğer yandan da, yoğun emeğin kullanıldığı fordist dönemlerdeki mücadeleler sonucunda kazanılmış olan sosyal haklar nedeniyle yükselmiştir. Kısacası, hem emek hem de diğer girdi maliyetlerinin yükselişi karşısında sermayenin net getirisi gerilemiştir ve gerilemektedir. Tüketim piyasasında yaşanan firmalar arası rekabet de, satış gelirleri üzerinde fren etkisi oluşturarak, sermaye getirisini daraltmaktadır.

Kapitalizmin birinci aşamasını simgeleyen ulus-devlet dönemlerinde, sermaye söz konusu sıkışıklığını, gerek girdiler gerekse satışları açılardan çok çeşitli yöntemlerle aşma-

ya çalıştı ve bunda da oldukça başarılı oldu. Bu dönemlerde girdiler açısından başvuru temel yöntem emperyalist işgaller ve çevresel konumlu gelişmekte olan ekonomiler üzerinde kurdukları hegemonik ilişkiler görüntüsü altında aldıkları hammadde ve yarı mamullerin fiyatları devamlı baskı altında tutularak, merkez kapitalist ülkelerde yaratılan katma değer ve artık değer miktarının erimesi engellenmeye çalışıldı. Bu yolla, bazı gelişmiş merkez kapitalist ülkeler, kendilerinde üretilmeyen bazı ürünlerle ünlendiler. Örneğin, merkez İngiltere'de çay üretilmezken, İngiliz çayı ünlü oldu.

Ulus-devlet aşamasında tüketim alanındaki rekabetin önlenmesi ise, gümrük vergileri ve korumacılık yöntemleri ile gerçekleştirildi. Ulus devletin temel görevlerinden biri de, içeride konuşlanmış olan sermayeyi dıştan gelebilecek rekabete karşı korumaktır. Nitekim, bu koruma oldukça uzun bir süre devam etmiştir.

Kendisini dış rekabete karşı devleti kullanarak koruyan sermaye, iç tüketici piyasayı canlandırmada da yine devleti devreye sokmuştur. Özellikle, 1917 Devrimi ve Çin Devrimi sonralarında, yoğun emekçi direnişlerinin de ortaya çıkması sonucunda, Keynesgil politikalar devreye sokularak, hem gelişme eğilimi gösteren sosyalizme karşı ideolojik engel oluşturmak, hem de iç piyasayı canlandırmak amacı ile sosyal devlet kavramı ve buna bağlı olarak da sosyal politikalar geliştirilmiştir

(Clarke, 1988: 155-175). Bu politikaların temel mantığı, üretim araçlarını mülkiyeti tartışma konusu yapılmadan, sermaye dışı kesimlere üretimden daha fazla pay vermek biçiminde şekillendi. Açıktır ki, bu tür politikalar sermaye getirisi üzerinde bir yük oluşturmaktadı. Ancak, bir yandan sistemin sağlıklı işlemesinin ve böylece devamlılığının sağlanması, öte yandan da sermaye birikimi için gerekli olan iç piyasaların canlandırılması amaçları göz önünde tutularak, sermaye böyle bir pay aktarımına onay verdi.

Sosyal devlet ilkesi doğrultusunda uygulanan sosyal politikaların tüm yükünün sermaye üzerine oturduğunu düşünmek doğru değildir. Zira, aynı dönemlerde uygulanan bütçe politikalarında, eski dönemlerin sıkı ve denk bütçe politikaları terk edilmiş ve açık bütçe politikaları uygulanır olmuştur. Açık bütçe politikaları enflasyonist etkisi ile, sosyal politikaların finansman yükünün bir bölümünü örtülü olarak sermaye dışı kesimler üzerine atıyordu. Hatta, enflasyon, nominal ücret artışlarının reel değerini geriletmesi için, emekçilerin "para yanılsaması" ile aldanmasına, reel ücret baskılaması ile de sermayeye tahakkuk eden artık değerlerin yüksek düzeyde tutulmasına neden oluyordu. Bu nedenle, sermaye kesimi Keynesgil sosyal politikalara karşı çıkmak bir yana, hele de komünizm tehlikesi sürdüğü sürece, taraftar da oldu.

Merkez kapitalist ülkelerin gerek üretim girdilerinde maliyet tasarrufu

yapabilmek, gerekse tüketici piyasalarını genişletebilmek için başvurdukları bir başka politika da çevresel konumlu ekonomileri korumacı politikalara itmek veya onlara yönelik ticari emperyalist politikalar uygulamak olmuştur. Gelişmekte olan çevresel konumlu ekonomileri aralarında bölüşen gelişmiş kapitalist merkezler, patent yasaları koruması altında bu ülkelere girip, o ülkelerin ucuz üretim faktörleri ile üretim yapıp, o ülke iç pazarlarını sömürmüşlerdir. Gittikleri ülkede sadece ucuz emek ve bir miktar vergi geliri bırakan merkez sermaye, gerek girdi bedelleri yolu ile gerekse kâr transferleri ile, sömürdükleri kaynakları merkeze transfer etmişlerdir.

İkinci Paylaşım Savaşı'nın sonuna doğru, 1944 yılında Bretton-Woods konferansı ile kurulmuş olan Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'nun işlevlerinin bir bölümü de, dolaylı yollardan merkez sermayenin sıkışan kâr hadleri sorununa belirli ölçüde çare aramak olmuştur. IMF'nin kuruluşundan beri gelişmekte olan ülkelere borç adı altında dağıttığı kaynakların başlıca ikili işlevi olduğunu bugün çok net olarak görebilmekteyiz. Bir defa, çevresel ekonomilere yapılan parasal yardımların dış ticaret ilişkileri yoluyla yine gelişmiş merkezlere aktığını görmekteyiz. Üstelik de gelişmiş merkezlere pazar işlevi gören söz konusu fonlar üzerinden gelişmekte olan ekonomiler faiz de ödeyerek, gelişmiş merkezlere çifte yarar sağlamış olmaktadır.

Ülüs devlet döneminde çeşitli yöntemlere başvurarak katma değerdeki payının daralmasını engelleyebilen sermaye kesimi, uzun dönemli krizini ancak rakiplerini eleyerek atlabileceği düşüncesiyle, üretimde verimliliği arttırmanın yollarını araştırdı. Bu düşünce, yoğun sermaye birikimlerinin teknoloji yatırımlarına yönelmesine neden oldu. Teknoloji yoğun yatırımların verimliliği arttıracağı düşüncesi iki yönden başarısız oldu. Bir defa teknoloji pahalı olduğundan girdi maliyetlerini yükseltti. İkinci olarak da teknoloji üretim hızını yükselttikçe, üretilen mallara piyasa gereksinimi de giderek arttı.

Teknolojik atılımlarla da nihai çözüme ulaşamayan sermaye çağımızın ünlü küreselleşme ve özelleştirme politikalarını geliştirmiştir. Daha başka bir ifade ile, küreselleşme ve onun koşutu olan özelleştirme politikaları, katma değer payı giderek daralan sermayenin, krizini aşabilmek için küresel ölçütte geliştirdiği yeni sömürü araçlarıdır (Koray, 2001: 25-48). Sermaye payı sıkışarak derin kriz yaşayan sermayenin, emeğe, devlete, tüketicilere ve karşı sermayeye yönelik saldırısı küreselleşme ve özelleştirme olarak topluma teorik bir biçimde sunulmaktadır. Hatta, söz konusu sözde teorinin amaçları arasında kulağa hoş gelen ve tüm itiraz yollarını tıkayan şu ifadeler de yer almaktadır: Küreselleşme ve özelleştirmeler sonucunda rekabet artacak, verimlilik yükselecek, sermaye tabana yayılacak ve genel refah düzeyi yüksele-

cektir. Oysa, gerçek böyle değil!

Kâr oranları daralan sermaye, yeni ve gelişmiş sermaye yoğun üretim tekniklerinden yararlanarak, pahalı işgücünden, çevreci bilinçten, güçlü vergi devletinden kaçarak, daha ucuz işgücüne, çevre bilincinden yoksun yörelere ve vergi cennetlerine doğru yönelmektedir. Böylece, tüm yeryüzündeki emeği kullanabilme olanağına kavuşmaya, devletleri birbirine rakip haline getirmeye ve hiçbir kısıtlama ile karşılaşmadan çevreyi kendisine açmaya yönelmektedir. Krizini aşmak amacı ile çeşitli politikalar geliştiren sermayenin küreselleşme politikası ile güttüğü temel amaç budur.

Krizini aşmaya çalışan sermayenin gündeme getirdiği ikinci önemli politika ise, kamu kesiminin elindeki potansiyel kâr alanlarını ele geçirmektir. Bazı kamu hizmetleri yanında, esas itibarıyla kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesinin arkasındaki amaç, buraları ele geçirerek, kamunun siyasal nedenlerle kimi zaman tüketiciyi, kimi zaman da emeği koruyucu politikalarına son vermek ve sermayeyi uygulayacağı politikalarda mutlak serbest kılmaktır.

Kamu kesiminin küçültülmesi tezleri de, özelleştirme tezlerine paralel olarak, devletin gördüğü bazı faaliyetleri devletten alarak hem buraları yeni kâr alanları olarak işletmek, hem de bunlar için devletin saldırdığı vergilerden tasarruf etmektedir. Başta eğitim ve sağlık hizmetleri olmak üzere, vergi toplamaya va-

ran bir dizi hizmet alanlarında devletin emanet yöntemi yerine, ihale yöntemi ile veya özel kesime devrederek hizmet vermesi talep edilmektedir. Böylece, hem sermayeye yeni faaliyet ve kâr alanları açılması, hem de daha düşük vergi yükü ile karşı karşıya gelinmesi amaçlanmaktadır. Bu politikalar bütününe arz-yanlı ekonomi politikaları adı verilmektedir.

Küreselleşme döneminde uluslararası alanda serbestçe hareket eden sermayenin bir sıkıntısı da bizzat kendi alanından gelmektedir; sermayeler arası rekabet sorunu da sermaye getirisini kısıtlayan ve sermayeyi krize sürükleyen bir olgudur. Sermayeler arasındaki rekabeti aşma politikaları, birleşme (merge) veya satın alma (take-over) biçiminde gerçekleşmektedir. Günümüzde gördüğümüz ilaç firmaları, petrol firmaları ya da finans kurumları arasındaki birleşmeler, hep sermayenin getiri payını yükseltmeye yöneliktir.

Sermaye, kendi krizini aşmaya yönelik devinimini gerçekleştirirken, merkezde de çevrede de aşılması güç sorunlar yaratmaktadır. Bir defa, küreselleşen sermaye merkez yörelerde işsizlik oranının yükselmesine ve bunun sonucunda da sosyal güvenlik harcamalarının artmasına neden olmaktadır. İkinci olarak da, küreselleşme yoluyla sermaye payı yükseltilirken çevresel konumlu ekonomiler yoksullaşmaya doğru itilmektedir. Çevresel ekonomilerin yoksullaşmaya itilmeleri onları aşırı borçlu konuma sokmakta ve ulusla-

rarası piyasalardan yüksek faizle fon çekmeye yönelmektedir. Açıktır ki, bu süreç çevresel konumlu ekonomilerin çöküşünü hızlandırırken, merkezi fonların da reel yatırımlardan finansal operasyonlara kaymasına yol açmaktadır. Kapitalizmin krizi ile günümüzde gelinmiş olan kopma noktaları buralarda düğümlemektedir.

Sermaye, krizini aşabilmek için dünyadaki enerji alanları ve stratejik bölgeleri ele geçirmeye yönelik büyük bir mücadele sürdürmektedir. İlk dönemlerden beri yürütülen bu mücadeleye, günümüz koşullarında sermaye krizi derinleştikçe, daha da sertleşme eğilimine girmektedir.

Görülmektedir ki, sermayenin devinim süreçleri ile şekil değiştiren ve bizzat devinim süreçlerini de etkileyen kapitalizmin krizleri, her dönemde dönemin koşullarına ve sermayenin konumu ve gereksinimlerine göre, farklı politikalara yol açmış ve bunlar teorik görüntü ve söylemler altında kamuoyuna dayatılmıştır. Kendisini koruyabilmek ve uygun gelişme zemini oluşturabilmek için ulus devleti kurmuş olan sermaye, piyasa gereksinimi ve sosyalizme karşı ideolojik korunma ihtiyacı karşısında da sosyal devlet politikalarını gündeme getirmiş ve böylece emeğin ve tüm toplumun zihnini çelmiştir. Koşulların çok değişmiş olduğu günümüz ortamında ise krizini aşmaya yönelik olarak sermaye, bu kez de, küreselleşme, özelleştirme ve devletin küçültülmesi iddialarını geliştirmiş ve bunlara yönelik politikaları uygulamaya koydurmaktadır.

Her tezin antitezini doğurduğu ve böylece yeni tezlere alan açtığı sosyal devinim dinamiği içinde hiçbir oluşum son ve nihai olmak niteliğini haiz olamaz.

Türkiye'de Kriz

Türkiye, ekonomik konumu itibarıyla, kapitalist hakim merkezin çevresinde konuşlanmış, kalkınmakta olan bir ekonomidir. Osmanlı İmparatorluğu'ndan fevkalade geri bir maddi altyapı ve geri ekonomik zihniyet devralan Türkiye, 1923'lerde böylesi geri bir yapı içinde, birinci sanayi aşamasını tamamlamış olan kapitalist dünyada yerini almaya çalıştı. Bu alt-yapı ve çevresel koşullar içinde, 1930 politikaları ile sanayileşmenin ilk temellerini atan Türkiye, sonraki dönemlerde izlenen politikalarla da fazla bir yere gelememiştir. Bunun ikili nedeni vardır. Bir de fa, yukarıda da belirtilmiş olduğu gibi, Türkiye 1920'lerde Cumhuriyeti kurduğunda Batı dünyası birinci sanayi devrimini tamamlamış ve ileri teknoloji döneminin basamaklarını tırmanıyordu. Türkiye ise, kalkınma döneminde gerekli olan iç ve dış kaynak oluşturma merkezlerinden yoksundu. 1925'de aşarın kaldırılması, kapitalist sistemlerde birincil kaynak oluşturma merkezi olan tarımı devre dışına çıkardı. Bu olumsuzluk toprak ağalarının baskıları ile oluşturulmuştur. Buna ilaveten, çevresi tarafından sömürülen Türkiye'nin, hiçbir dış sömürü kaynağı da yoktu. O dönemlerin Türkiye'si, ön-

celeri birkaç kalem tarım ürünü ihracatçısı olarak, sanayi ülkeleri karşısında ticaretle de kaybediyordu.

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan beri, 1930-1945 aralığı hariç, her dönemde Batı'nın etkisinde kalmış ve ekonomisi Batı'ya kaynak aktaracak biçimde, bizzat Batı tarafından şekillendirilmiştir. Bu dönemlere, maalesef, 1923-1929 dönemi de dahildir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında restorasyon dönemine girmiş olan Batı, Marshall yardımı desteğinde ve fordist teknolojilerle geliştirilmiş olan hızlı üretimine pazar ararken, Türkiye'yi de, 1948'de Marshall Yardımı yolu ile borçlandırarak, ticari emperyalizme sokmayı başarmıştır. Henüz Osmanlı borçlarını dahi bitirmemiş olan Türkiye, 1950 yılında ekonomisini dış ticarete açmış ve 8 yıl sonra, 1958'de matoryum ilan etmiştir. Yani, bu politikalarla kendisini pazar olarak kullanan ekonomilere kaynak aktaran Türkiye, aynı politikalarla kendisini iflasa sürüklenmiştir!

İkinci Paylaşım Savaşı sonrası dönemde, Sovyet tehdidi karşısında Türkiye'nin NATO gibi ittifaklara girme girişimi de, Batılılar tarafından sanayii üzerinde ağır denetimlere ve olumsuz yönlendirmelere yol açmıştır. Batılılar Türkiye'yi, Hiltz Raporu'nda gösterildiği gibi, demiryolu projesinden karayolu projesine yönlendirerek, ağır sanayiden uzaklaştırıp montaj sanayiine iterek ve sair benzer dayatmalarla dışa bağımlı hale getirmişlerdir.

1960-1979 döneminde ise, yine yukarıda kısaca açıklanmış gelişmelere uygun biçimde, korumacı ve ithal ikameci politikalar izlenmiş ve, maalesef, inanılmaz avantajlar kullanmış olan sermaye, bu kez de Batı'nın ikinci sınıf teknolojisini ve makinelerini ülkeye sokmuştur. Böylece, 1979'a "1 cent'e muhtaç" bir ekonomi olarak ulaşılmış olan Türkiye, bu kez de Batı'nın finansal sömürsü alanına itilmiş ve ekonomi bugünkü çamura saplanmıştır. Bugün Türkiye, teknolojik düzeyi düşük, verimsiz bir ekonomik alt yapı üzerinde yükselen (Yeldan, 2001: 31-53), bireysel ve bölgesel gelir dağılımı bozuk (Sönmez, 2001), ekonomik ve siyasal istikrardan yoksun ve ağır borçlu konumda ikinci sınıf bir ekonomi niteliğindedir.

1980 politikalarına gelince, bu politikalarla, topluma refah yükselişi ve döviz darboğazının aşılacağı vaadi ile işbaşı yapıldığında, özel kesimin önünü açmak gayesiyle, kamu kesimi yatırımlardan çekildi, fakat özel kesim boşalan yeri dolduramadı. Aynı dönemde, verimsiz ekonomi dışı açıldığında rekabet gücü olmadığını gördü ve bir yandan devlet bütçesine dayanarak büyük açıklara neden oldu, diğer yandan da ücretleri baskılayarak emeği çöktürdü. Böylece kamu kesimine yansıtılan büyük açıkların borçlanmalarla karşılanması faizlerde yükselişe neden oldu. İç faizlerin yükselişine bağlı olarak dışarıdan finansal amaçlı (yatırım amaçlı olmayan) döviz girişi hızlanınca, henüz aşılmamış olan döviz darboğazı

sorununu perdeledi ve bu durum dönemlerin siyasilerini rahatlattı. Sıcak para operasyonu denen bu süreçte Türkiye, Dolar başına reel olarak %40'lara varan faizler ödemiştir (Kazgan, 1999: 312-318). Bugün bir dağ gibi karşımızda duran borç yükünün çok önemli kısmı borç faizlerinin birikimli tutarından ibarettir. Türkiye bugün de iç ve dış finans kesimine reel olarak %15 – 25 arasında net faiz ödemektedir. Yıllık ortalama kalkınma hızları ile söz konusu faiz oranını karşılaştırdığımızda, enflasyonun, gelir dağılımı bozukluğunun ve yatırım yapamamanın asıl nedenleri ortaya çıkmaktadır.

Giderek yükselen borçlar büyük faiz yükleri oluştururken, faizlerin ödenmesi için borçlanma yoluna gidilmeye başlandı ve Türkiye böylece "borç sarmalı"na girmiş oldu. Borç sarmalına giren her ekonominin temel sorunu borçların sürdürülebilirliği ya da borç yönetimidir. Türkiye, maalesef, 1990'larına dek sıcak para operasyonunu sürdürdü, yüksek faizler ödedi ve sonuçta böyle hazin bir ekonomik tablo ile yüz yüze geldi.

Sonuçlandırıcı Düşünceler

Yukarıda, önce gelişmiş ekonomiler temelinde genel dünya görüntüsünü ve daha sonra da Türkiye ekonomisinin genel gelişme çizgisini ortaya koyduktan sonra, kriz kavramı ve olgusunu, bu iki bağlamda karşılaştırmalı olarak ele alabiliriz. Böyle bir yaklaşım çerçevesinde şu noktaları saptayabiliriz:

* Krizler kapitalist sistem dinamiklerinden kaynaklanan, sermaye getirisinin daralması biçiminde görülen, endojen gelişmelerdir. Temel nedenleri; aşırı yatırım, piyasaların daralması ve mali ve reel piyasalar arasındaki uyumsuzluk ya da kopukluk olarak görülebilir.

* Gelişmiş ekonomilerde ortaya çıkan ve aşırı yatırım veya eksik tüketim nedenlerine dayanan kronik krizler, tarihsel süreç içinde, önceleri sömürgecilik, daha sonra ticari ve montaj emperyalizmi, ve nihayet günümüzde de finansal serbestleştirme, esnek üretim, esnek istihdam, küreselleşme ve özelleştirme gibi politikalarla aşılmaya çalışılmaktadır. Gelişmiş dünya, iktisat teorilerine de hakim olarak, zaman içinde değişen politikaların, sosyal demokrasi, talep yanlı Keynesgil iktisat ve arz yanlı iktisat kılıfları içinde teorik kavramsallaştırmasını da gerçekleştirmiştir.

* Gelişmiş ekonomilerde yaşanan krizler, bir yandan bu ekonomilerin dünya dış ticaretindeki hakimiyetleri, diğer yandan da gelişmekte olan ekonomilerle olan politik ilişkilerindeki manipülasyon güçlerine bağlı olarak, çevreye doğru yayılabilmektedir. Merkez dokuda başgösteren krizlerin çevresel dokulara doğru yayılması, merkezdeki krizin derinleşmesini önlerken, çevreyi yoksullaştırmaktadır.

* Türkiye, kapitalist dünyada, dış ve iç sömürü mekanizmalarından yoksun, çevresel konumlu ve kalkın-

makta olan bir ekonomi olarak, günümüze dek, önceleri ticari emperyalizm, sonraları dışa bağımlı montaj emperyalizmi ve en son aşamada da finansal serbestleştirme ile finansal emperyalizm aşama ve süreçleri ile yoğun bir sömürü boyunduruğundan geçirilmiştir.

* Türkiye'de bugün yaşadığımız derin, kronik ve yapısal nitelikli krizin başlangıç noktasını, 1950'lerden beri yaşanmış olan birikimli ekonomik sorunların çözümü adına, Batı'da uygulanan arz yanlı ekonomi politikaların kabul edildiği 1980 dönemi oluşturmaktadır. Korumacı politikalar altında yürütülmüş olan ithal ikameci sanayileşme uygulaması Türkiye'yi iflasın eşiğine getirdiğinde, kurtuluş yolu olarak, aynı dönemde Batı'nın uygulamaya koyduğu arz yanlı ekonomi politikalarına geçilmiştir. Batı sermayesi, 1980'lerde, sıkışan kâr hadleri karşısında teknoloji boyutunu yükselterek küreselleşmeye yelken açarken, yüksek maliyetli teknoloji yatırımlarının finansmanı için devleti yanına çağırıyordu. Oysa Türkiye, aynı dönemde sermayeyi desteklemeye yönelik arz yanlı politikalara yönelirken, ikinci sınıf sanayi yapısının verimsizliğini telafiye hizmet ediyordu. Bu nedenle, Batı'da devlet sermayeye yönelik avantajlar sağlarken, bir dönem sonra bunların karşılığını alabilir konuma geldiği halde, Türkiye'de devletin sermayeyi desteklemesi sonucunda sermaye ayağa kalkmadığı gibi, devlet çöktü. Devletin ağır borçlu konuma sokulması ile yükselen reel faizler, bu kez de

kaynakların reel yatırımlardan finansal spekülâtif alanlara kaymasına neden oldu. Böylece, üretici alt-yapı giderek erirken, ekonominin kaldıramayacağı bir faiz balonu ekonominin üzerine çörekledi. Bu süreç ekonomiyi her geçen gün biraz daha yoksulluğa iterken, aynı anda para ikamesi de oluşturarak, ülke kaynaklarının yabancılar lehine el değiştirmesini kolaylaştırmaktadır.

* Kapitalist dinamikler, çevresel konumlu olmasının doğal sonucu olarak, Türkiye'nin aleyhine ve merkez dokuların lehine işlemektedir. Merkezin refah düzeyini koruyabilmesi, çevrenin metalaştırılması ve eritilmesi pahasına gerçekleştirilmektedir. Günümüz emperyalizminin anlaşılmasının temel nedeni, çevreden merkeze kaynak aktarım süreçlerinin, ilk dönemlerde olduğu gibi, askeri ve kaba güçlerle değil, ticari ve/veya finansal ilişkiler görüntüsünde yapılıyor olmasındandır. Sistemin ideolojik örüntüsünün temel dayanaklarını oluşturan medya ve üniversiteler de bu ideolojiyi geliştirip, akademik görüntüler ve retoriklerle topluma yansıtarak, toplumu yanıltıp, pasifize etmektedir. □

KAYNAKLAR :

Clarke, S. (1988), "Keynesianism, Monetarism and the Crisis of the State", London: Edward Elgar.

Eco, U. (2001), "Umberto Eco ile Kriz Üzerine", *Cogito*, İstanbul, 17: 10-32.

Kazgan, G. (1999), "Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi", İstanbul: Altın Kitaplar.

Koray, M. (2001), "Küreselleşme Süreci ve Ulus Devlet, Ekonomi, Siyaset Tartışmaları", *Küreselleşme ve Ulus Devlet*, (Der. M. Koray), İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.

Mandel, E. (1988), "Kapitalizmin Tarihinde 'Uzun Dalgalar'", *Dünya Kapitalizminin Bunalımı* (Der. N. Satlıgan-S. Savran), İstanbul: Alan Yayıncılık.

Sönmez, M. (2001), "Gelir Uçurumu", İstanbul: Om.

Yeldan, E. (2001), "Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi", İstanbul, İletişim.